ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОГО ПЛАНУВАННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ

TIME FEATURES OF STUDENT'S LIFE PLANNING IN THE PROCESS OF DETERMINING THEIR OWN LIFE POSITION

У статті висвітлені результати теоретико-емпіричного дослідження часових особливостей життєвого планування студентів у процесі визначення власної життєвої позиції. Цей процес відбувається на основі соціальної орієнтації, ціннісних пріоритетів, ставлення до себе та до інших людей залежно від соціальних норм і культурного середовища. Оскільки людина, зростаючи, соціалізується й розвивається протягом дитинства, підліткового та юнацького віку, відчуття часових проміжків життя, майбутніх особистісних і професійних перспектив є важливим надбанням її орієнтації у побудові власного життєвого шляху. Метою статті є визначення часових особливостей життєвого планування студентів молодшого та старшого юнацького віку у процесі визначення власної життєвої позиції. Емпіричне дослідження проводилось за допомогою циклічного тесту часу Т. Коттла. У дослідженні взяли участь студенти вишу (старший юнацький вік) та студенти коледжу (молодший юнацький вік) в кількості 126 осіб. У результаті у студентів вишу порівняно з молодшими було виявлено цілісніше сприймання власного життя з урахуванням причинно-цільових взаємозв'язків між подіями життя; обнадійливе, дещо ілюзорне бачення власних життєвих перспектив, які не підкріплені діями сьогодення; побоювання з приводу майбутніх подій, пов'язаних з професійною та особистісною самореалізацією; переважання суб'єктивно-гармонійної траспективи. Однак результати дослідження засвідчили недостатню сформованість здатності до орієнтування у часі і просторі студентської молоді, що вимагає розробки й упровадження психолого-педагогічних засобів для формування у студентів вишів і коледжів готовності до дорослого життя.

Ключові слова: життєва позиція, життєвий шлях, життєве планування, студенти, час життя, траспективи юнацького віку.

The article highlights the results of theoretical and empirical research of time features of students' life planning in the process of determining their own life position. This process takes place on the basis of social orientation, value priorities, attitudes towards oneself and other people, depending on social norms and cultural environment. As a person grows, socializes and develops during childhood and adolescence, a sense of time intervals, future personality and professional prospects is an important asset of the orientation in building own life path. The aim of the article is to determine the time features of life planning of junior and senior youth students in the process of determining their own life position. The empirical study was performed using a cyclic time test of T. Cottle. The study involved students of higher education (senior youth) and college students (junior youth) in the number of 126 people. As a result, higher education students compared to younger students showed a more holistic perception of their own lives, taking into account the causal relationships between life events; an encouraging, somewhat illusory vision of one's own life prospects, which are not supported by today's actions; fears about future events related to professional and personality self-realization; the predominance of subjective-harmonious life perspective. However, the results of the study showed a lack of ability of student youth to navigate in time and space, which requires the development and implementation of psychological and pedagogical tools to form readiness for adult life in students of universities and colleges.

Key words: life position, life path, life planning, students, life time, life perspectives.

УДК 159. 923.057.87
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.29>

Назаренко Н.А.
аспірантка кафедри авіаційної психології
Національний авіаційний університет

Вступ. Важливою характеристикою особистості для побудови власної життєвої позиції є її здатність орієнтуватися у часі і просторі, мати відчуття плинності життя та усвідомлення взаємозв'язку основних вирішальних подій на своєму життєвому шляху. Як відомо, становлення життєвої позиції особистості – це відносно довгий часовий процес формування у неї певного світогляду, починаючи з дитинства, системи знань, вироблення переконань, соціальних і професійних навичок, розвитку особистісних взаємин, залучення до трудової та громадсько-політичної діяльності (Е.Берн, В.Панок, Л. Помиткіна, М. Папуча, Г. Рудь, Т. Титаренко та ін.). Визначення власної життєвої позиції відбувається на основі її соціальної орієнтації, ціннісних пріоритетів, ставлення до себе

та до інших людей залежно від соціальних норм і культурного середовища.

Аналіз вікових особливостей визначення особистістю життєвої позиції показав, що найбільш чутливим віком для цього є переважно етап юності (17–25 років), що характерно для студентства. Період навчання студентів у ВНЗ характеризується творчою продуктивністю, прагненням до якомога більшої самореалізації. Цей період є найвирішальнішим у житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, окреслюється проєкція головних напрямів самореалізації на інших вікових етапах [14; 15; 16]. Тому, на наш погляд, здатність орієнтуватися у часі і просторі є важливою характеристикою для розвитку власної життєвої позиції.

Час життя визначає насамперед інтервал від народження до смерті, тривалість, протяжність існування (О. Кронік). Це хронологічні рамки життя, від яких залежать, наприклад, співіснування поколінь, тривалість первинної соціалізації дітей тощо. Життєвий цикл передбачає, що плін життя має певні закономірності. Індивідуальна біографія настільки складна, що її досить умовно можна розчленувати на окремі цикли. Підпорядкувати життя якомусь окремому ритмові майже неможливо. У кожної людини, крім визначеної траєкторії розвитку, завжди є також «темні плями», гіпотези, варіації і незаплановані імпровізації. Мірою дорослішання людина розширює межі часової орієнтації, формує свій часовий кругозір. Цінність, значущість різних складових частин середовища визначається поглядом особистості у майбутнє, індивідуальними життєвими перспективами. Перспективи є загальною спрямованістю вперед, яка не завжди усвідомлюється, деталізується.

Метою статті є визначення часових особливостей життєвого планування студентів у процесі визначення власної життєвої позиції.

Основна частина. Феномен життєвого планування як основи формування життєвої позиції особистості пройшов певну еволюцію розвитку. Багато дослідників сходяться на тому, що категорія життєвого планування особистості описує події, що відбулися у минулому людини і суттєво вплинули на формування рис особистості, процес її індивідуального розвитку, поведінку та соціальний статус, загалом на становлення загального світогляду, що характеризує певний вид життєвої позиції.

Здійснений нами аналіз літературних джерел як вітчизняних (О. Кронік, М. Папуча, Л. Помиткіна, Т. Титаренко), так і зарубіжних (Е. Берн, Т. Коттл) засвідчив, що більшість публікацій з цієї проблематики присвячено окремим аспектам становлення життєвої позиції особистості, проте розвиток життєвої позиції в контексті вікових особливостей та специфічних умов соціальної ситуації розвитку молодих людей розглянутий та досліджений не досить. Виправданим у зв'язку з цим постає бажання досягнути, як поступово складається цілісна картина світогляду в уявленні певної особистості. При цьому варто зазначити, що здатність планувати життя та будувати конструктивну життєву позицію у студентів зумовлена не лише віковими особливостями, а і самим процесом навчання та професійного становлення, в ході якого розвивається схильність до самосвідомості та рефлексії.

У психологічній літературі уявлення особистості про майбутнє описують за допомогою понять «життєвий шлях» (В. Панок, Г. Рудь), «життєва перспектива» (суб'єктивний образ майбутнього) (Т. Снегірьова), «часова перспек-

тива» (ширше за образ майбутнього цілісне бачення людиною свого життя як у минулому, так і в майбутньому) (Т. Титаренко). Частіше за все говорять про майбутню часову перспективу, «за допомогою якої характеризується часова впорядкованість подій майбутнього в свідомості людини» (С. Максименко, Л. Рєгуш) [4; 10].

Для юнаків тривалість життєвої перспективи (хронологічна віддаленість подій майбутнього) є значною. Її реалістичність (бачення різниці між реальністю і фантазією) досить неадекватна, а розчленування майбутнього на послідовні етапи (диференційованість перспективи) – невиразне. Життєва перспектива для більшості юнаків є оптимістичною, бо вони впевнені, що очікувані події відбудуться у визначений термін. Як зазначають дослідники (Є. Белінська, Т. Снегірьова), узгодженість подій минулого, актуального теперішнього і потенційного майбутнього не висока [1; 11].

Студенти бачать ще досить значною свою життєву перспективу, реалістично дивляться на життя, розподіляють майбутнє на послідовні етапи. Ця перспектива виглядає не завжди оптимістичною, бо людина вже знає ціну реальним труднощам. Продовжуючи орієнтуватися на майбутнє, вона більше пов'язує себе з теперішнім, залишаючись дещо ізольованою від минулого [2].

Людина, яка вступає в доросле життя, опиняється перед необхідністю розв'язання багатьох проблем, серед яких найважливішими є одруження, народження й виховання дітей, вибір професійного шляху (Ж. Нюттен, М. Папуча). Отже, в період студентства відбувається становлення соціально зрілої особистості, хоча окремі особи у зв'язку з певними обставинами залишаються ще соціально незрілими [5; 7].

Отже, юнацький вік є періодом життєвих починань, які здебільшого відповідають сформованим планам щодо особистого та професійного життя, кар'єри. Тому одним із найважливіших завдань особистості в цей період є узгодження мрії з реальністю, бажаного і можливого, і вибудована цій основі власної життєвої позиції стосовно себе та навколишнього світу.

Отже, виходячи з вищесказаного, ми ставили за мету з'ясувати часові особливості життєвого планування студентів у процесі визначення власної життєвої позиції. У дослідженні взяли участь студенти Вінницького національного аграрного університету (старший юнацький вік) та студенти Немирівського коледжу будівництва, економіки та дизайну (молодший юнацький вік) в кількості 126 осіб.

Емпіричне дослідження. Дослідження здатності орієнтуватися у часі і просторі власного життя за критеріями цілісності та структурованості життєвого шляху, а також емоційного ставлення до окремих його частин прово-

дилось за допомогою циклічного тесту часу (Т. Коттл). Тест був проведений у двох групах респондентів з такою інструкцією: «Уявіть своє життя від початку до кінця – минуле, теперішнє і майбутнє – і намагайтеся зобразити його на папері у вигляді трьох кіл: минулого, теперішнього і майбутнього [13]. Кола можуть бути маленькими або великими, перетинатись або ні». Аналіз отриманих зображень відбувався за допомогою розподілу умовних позначень найменувань комбінацій кіл з урахуванням їх розмірів та взаємного розташування. Обробка результатів дослідження, отриманих за допомогою методики, проводилась на бланках відповідей, в результаті якої кожному графічному зображенню присвоювалося відповідне кодове позначення у вигляді латинської букви S з відповідним коефіцієнтом (див. табл. 1).

З урахуванням розмірів колових зображень минулого, теперішнього і майбутнього, а також їх розташування у горизонтальній площині у студентів коледжу кількісно переважає комбінація S17 із роз'єднаних кіл (не сполучених між собою), розміри яких збільшуються в бік майбутнього. Це, на нашу думку, свідчить про переважання у студентів уривчастого сприймання власного життєвого шляху. При цьому збільшення розмірів колових репрезентацій часових аспектів життя в бік майбутнього свідчить, можливо, про оптимістичне, обнадійливе (дещо) ілюзорне бачення власних життєвих перспектив. На другій позиції за вираженістю розташовані комбінації кіл S38 та S44, для яких характерною є відокремленість порівняно меншого за розмірами минулого від теперішнього та майбутнього, які утворюють єдиний полюс. На наш погляд, така тенденція є досить показовою. Злиття теперішнього з майбутнім узгоджується з міркуванням, що без теперішнього не може бути майбутнього (принцип включеності), майбутнє починається, формується вже тепер, де термінується та програмується теперішнім.

У контексті розташування кіл у студентів молодшого юнацького віку домінують диференційовані, розірвані репрезентації часових аспектів життя, що доводить фрагментарність

(нецілісність) сприймання життя молодими людьми. Що стосується розмірів колових графічних репрезентацій, то тут переважають комбінації, в яких розміри кіл збільшуються у напрямі майбутнього. Це може бути зумовлене загальнолюдською інстинктивною тенденцією до життя, самореалізації, самоактуалізації, яка проявляється в прагненні до насиченого, яскравого, значного майбутнього через цікаве сьогодення та мрійливе минуле.

Свою чергою серед студентів старшого юнацького віку з урахуванням розмірів і взаємного розташування у горизонтальній площині колових відображень основних часових аспектів життя переважає за вираженістю комбінація з'єднаних між собою кіл S26, що збільшуються за діаметром у бік майбутнього. Сполучення, злиття кіл є свідченням ціліснішого порівняно зі студентами коледжу сприймання власного життя з урахуванням взаємозв'язків (причинно-цілових) між подіями життя.

У контексті лише взаємного розташування кіл у студентів вишу переважають комбінації, в яких колові графічні умовні репрезентації основних часових модусів подаються з'єднаними між собою (S8, S19, S21, S26). Як зазначалося, тенденція графічно репрезентувати основні часові модуси – минуле, теперішнє та майбутнє – з'єднаними, сполученими між собою зумовлена цілісним, реалістичним осмисленням індивідуального власного життя з урахуванням його логіки, детермінованої причинно-ціловими міжподійними зв'язками. Другу позицію за вираженістю щодо розташування у цієї ж групи студентів займають комбінації кіл, в яких майбутній модус відокремлений від з'єднаних між собою минулого і теперішнього (S28, S35). Цей факт свідчить про наявність побоювань з приводу майбутніх подій, прагнення відкласти на потім прийняття важливих рішень, пов'язаних з професійною та особистісною самореалізацією. Тобто можна говорити про певний страх перед майбутнім у студентів-випускників, що пов'язано з невідомістю та з наявним ризиком опинитись неуспішним, зазнати поразки в реалізації власних планів та програм.

Таблиця 1

Розподіл умовних позначень найменувань комбінацій кіл з урахуванням їх розмірів та взаємного розташування під час проведення з респондентами концентричного тесту Т. Коттла

Роз- ташу- вання \ Розмір	ooo	oOO	OoO	OOo	Ooo	oOo	ooO	oOO	OOo
ooo	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9
o o o	S10	S11	S12	S13	S14	S15	S16	S17	S18
ooo	S19	S20	S21	S22	S23	S24	S25	S26	S27
oo o	S28	S29	S30	S31	S32	S33	S34	S35	S36
o oo	S37	S38	S39	S40	S41	S42	S43	S44	S45

Таблиця 2

Розподіл часових траспектив у студентів N=126

Траспективи юнацького віку	Респонденти			
	Група А, n=64		Група Б, n=62	
	Абсолютні показники	Показники в %	Абсолютні показники	Показники в %
Суб'єктивно-гармонійна	27	40,0	11	17,5
Нормативна	6	10,0	3	5,0
Розірвана	19	30,0	26	42,5
Консервативна	3	5,0	5	7,5
Інфантильна	6	10,0	5	7,5
Регресивна	3	5,0	12	20,0

За розмірами колових графічних репрезентацій основних часових модусів життя у студентів вишу переважають комбінації, в яких розміри кіл збільшуються у напрямі майбутнього. Домінування майбутнього і теперішнього часових модусів викликано підвищенням у випускників вищого навчального закладу цілеспрямованості і розвитком практичності, цілісності, реалістичності, сприймання власного життєвого шляху як осмисленої сутності існування.

У нашому дослідженні результати циклічного тесту Т. Коттла були співвіднесені з класифікацією траспектив юнацького віку, запропонованою російським психологом Т. Снегірьовою:

1) суб'єктивно-гармонійна траспектива (цій траспективі відповідають такі умовні найменування комбінацій кіл: S1, S2, S8, S19, S20, S26). Усі три часові модальності Я (минуле, теперішнє, майбутнє) взаємопов'язані у свідомості індивіда та однаково відповідають Я-ідеальному;

2) нормативна траспектива (S37, S38, S42, S44) характеризується тим, що актуальне Я більше тяжіє до майбутнього, ставлення до Я-минулого критичне;

3) розірвана траспектива (S10, S11, S16, S17). Усі три часові модальності усвідомлюються як окремі стани. Я-ідеальному відповідає тільки майбутнє;

4) консервативна траспектива (S39, S41, S45). Я-теперішнє більше тяжіє до Я-майбутнього, яке ізольоване від минулого і теперішнього, не впливає на розвиток особистості;

5) інфантильна траспектива (S28, S31, S32, S36) Я-минуле та Я-теперішнє пов'язані, утворюють один полюс, що свідчить про низьку самооцінку та відсутність в особистості засобів для наближення майбутнього й оволодіння ним;

6) регресивна траспектива (S12, S14, S18) характеризується тим, що Я-теперішнє віддалене від минулого і від майбутнього, ніби «випадає» з розвитку, не відповідає цінностям Я-ідеального.

Оскільки наша вибірка складається з двох груп (група А – студенти вишу та група Б – студентиколеджу), для наглядного представлення отриманих даних обох груп ми згрупували результати за типами траспектив юнацького віку та представили їх у табл. 2.

Як видно з табл. 2, серед студентів вишу більший відсоток осіб мають суб'єктивно-гармонійну траспективу (40% у групі студентів вишу порівняно із 17,5% у групі студентів коледжу), що є свідченням наявності більш цілісного уявлення про своє життя у студентів, які навчаються у вищому навчальному закладі. При цьому в групі Б переважає кількість студентів, які мають розірвану траспективу (26 студентів – 42,5%), тобто вони не помічають зв'язків між особистим минулим, теперішнім та майбутнім. За результатами дослідження серед студентів старшого юнацького віку значно менше осіб мають регресивну траспективу (лише 3 студенти, що становить 5%) порівняно з групою Б, де ці показники вищі в 4 рази (12 студентів – 20%).

Підбиваючи підсумки за результатами, отриманими за методикою, можна сказати, що більшість досліджуваних має розірвану траспективу, однак у групі А кількість студентів із розірваною та регресивною траспективою значно менша порівняно із групою Б, при цьому відсоток осіб із сформованою суб'єктивно-гармонійною траспективою серед старших студентів значно вищий, ніж серед студентів коледжу.

У результаті дослідження за допомогою циклічного тесту часу Т. Коттла були виявлені різноманітні типи часових уявлень: кола минулого, теперішнього та майбутнього торкались, перетинались, включались одне в інше. Окрім того, багато досліджуваних зображували «атомарну» картину життя (комбінації S10–S18), за якої кола часу були повністю відірвані один від іншого, що відповідає розірваній часовій траспективі.

Оптимальний варіант особистісного розвитку на етапі ранньої юності передбачає відносну наступність минулого і майбутнього з одночасними якісними поступальними змі-

нами, які відкривають шлях до нових можливостей, що відповідає суб'єктивно-гармонійній траспективі. Ознаками розвитку такої траспективи, на відміну від простої зміни, є розв'язання деяких ціннісно-сміслових суперечностей, чітке самовизначення між добром і злом, любов'ю і ненавистю, конструктивністю і деструктивністю, відповідальністю і безвідповідальністю, прогресом і регресом тощо.

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті емпіричного дослідження були визначені такі часові особливості життєвого планування студентів вищого навчального закладу (старший юнацький вік) у процесі становлення їх життєвої позиції: порівняно цілісніше сприймання власного життя з урахуванням причинно-цільових взаємозв'язків між подіями життя; обнадійливе, дещо ілюзорне бачення власних життєвих перспектив, які не підкріплені діями сьогодення; побоювання з приводу майбутніх подій, пов'язаних з професійною та особистісною самореалізацією; суб'єктивно-гармонійна траспектива у більшості студентів свідчить про наявність більш цілісного уявлення про своє життя. До часових особливостей життєвого планування студентів коледжу (молодший юнацький вік) віднесено: уривчасте сприймання власного життєвого шляху; страх перед майбутнім, що пов'язане з невизначеністю та з наявністю ризиком опинитись неуспішним, зазнати поразки в реалізації власних планів та програм; розірвана траспектива у більшості студентів, які не помічають зв'язків між особистим минулим, теперішнім та майбутнім.

Відмінностей між групами не було виявлено у ставленні до майбутнього та спрямуванні часової перспективи в теперішнє, оскільки представники обох груп позитивно налаштовані на майбутнє, однак живуть переважно теперішнім, особливо не переймаючись необхідністю детального планування. Загальною тенденцією для обох досліджуваних груп є домінування часового напрямку в теперішнє, тоді як найменше проявляється спрямування в минуле.

Відповідно до критеріїв сформованості життєвої стратегії (протяжність часової перспективи, напрям часової перспективи, структурованість планованого життєвого шляху) у студентів старшого юнацького віку були виділені такі можливі варіанти стратегій життєвого планування: типова; інфантильна; регресивна; гармонійна. Найчастіше у студентів обох груп виявлялась типова стратегія життя, яка характеризується часовою перспективою середньої протяжності, орієнтованою на теперішнє, при цьому відсутня чітка структурованість життя, але наявне позитивне емоційне ставлення до подій, між якими спостерігається відносно велика кількість причинно-наслідкових зв'язків.

Таким чином, результати дослідження здатності до орієнтації у часі і просторі, наявність відчуття плинності життя та усвідомлення взаємозв'язку основних вирішальних подій на своєму життєвому шляху показали, що в усій вибірці не було жодного студента із гармонійною життєвою стратегією, яка вказує на сформованість власної життєвої позиції та робить юнаків і дівчат готовими до дорослого життя, прийняття відповідальних рішень та побудови власноруч свого успішного життєвого шляху.

Результати емпіричного дослідження, які виявили недостатню сформованість здатності до орієнтування у часі і просторі студентської молоді, вимагають застосування певних заходів, використання спеціальних технік для формування у студентів вишів і коледжів готовності до дорослого життя шляхом оволодіння ними гармонійним стратегічним плануванням власного життя. Саме в студентський період життя необхідно надавати їм допомогу в набутті здатності до відчуття часових перспектив для визначення власної життєвої позиції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белинская Е.П., Давыдова И.С. Графический тест Коттла: специфика показателей временной перспективы. *Психологическая наука и образование*. 2007. № 5. С. 28–37.
2. Гуляс І.А. Графічно-малюнкові репрезентації основних етапів життя особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 18. С. 237–247.
3. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва : Смысл, 2003. 284 с.
4. Максименко С.Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях. *Психолог*. 2006. № 7. С. 5–10.
5. Нюттен Ж. Мотивация действия и перспектива будущего. / Под ред. Д.А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2004. 608 с.
6. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
7. Папуча М.В. Жизненный путь человека. *Проблеми психології особистісного розвитку*. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. 384 с.
8. Помыткина Л.В. Принятие решений как основа построения собственной жизненной стратегии. *Актуальные проблемы третьего тысячелетия : сборник статей международной научно-практической конференции*. Москва : ЕФИР, 2016. С. 56–58.
9. Помиткіна Л.В., Назаренко Н.А. Вплив мережевого суспільства на прийняття рішень особистості з вибору власної життєвої позиції. Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства : монографія колективна / За ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної. Київ : ТОВ «Альфа-ПІК», 2019. С. 66–70.
10. Реруш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 352 с.

11. Снегирева Т.В. Личностное самоопределение в старшем школьном возрасте. *Вопросы психологии*. 1989. № 2. С. 27–35.

12. Титаренко Т.М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*. 2008. № 6. С. 3–11.

13. Cottle T.J. Perceiving time: a psychological study with men and women. New York : Willey, 1976. 267 p.

14. Pomytkina L.V., Girchuk O.V., Nazarenko N.A., Rudyk S.A., Hordiienko K.O. Self-actulization of personality as a factor of implementing own living positions. *The Scientific Heritage (Budapest, Hungary)*. No. 33. P. 3, 2019. Pp. 34–37.

15. Pomytkina L.V. Subjective analysis of regularities of making strategic life decisions in late adolescence. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. Issue: 4 (16), co-publ. Publishing office: Accent graphics communications. Hamilton, ON, 2016. P. 107–116. URL: <https://fdotadotr.wordpress.com/about>.

16. Pomytkina, L., Gudmanian, A., Kovtun, O., Yahodzinskyi, S. Personal choice: strategic life decision-making and conscience, *E3S Web of Conferences*. Vol. 164, 10021. 2020. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016410021>.